

Ханна Арендт

(1906-1975) – видатний політичний філософ ХХ ст. Навчалася в університетах Кенігсберга, Марбурга, Фрейбурга, Гейдельберга, де під керівництвом Карла Ясперса написала докторську дисертацію, захищену в 1928 р. У 1940 р. емігрувала до США. Була професором Чиказького університету, Нової школи соціальних досліджень (Нью-Йорк), викладала в Університеті Каліфорнії (Берклі), Принстонському і Колумбійському університетах. Рідкісна ерудиція Арендт поєднувалася з глибиною Аналізу та новаторським підходом до таких предметів політичної науки, як тоталітаризм і сіонізм, природа зла і форми «життя духу», криза культури в масовому суспільстві і теорія революції. Відомі також її історико-філософські дослідження в діапазоні від Платона і Августина Блаженного до батьків-засновників Американської республіки і Канта. У фокусі її наукової діяльності була й проблема розпаду сфери публічного політичного життя в умовах сучасності, що збігається з ерозією волі і політичного мислення.

Основні праці: *«Джерела тоталітаризму»* (1951), *«Про революцію»* (1963), *«Люди в темні часи»* (1968), *«Про владу і насильство»* (1970), *«Кризи республіки»* (1972) та ін.

Частина III. Тоталітаризм

Для тоталітарних рухів загалом і для особливої слави їхніх вождів зокрема немає нічого характернішого за разючий поспіх, з яким їх забувають, і разючу легкість, з якою вони бувають замінені.

Товариство завжди схильне визнати особу без комплексів тією людиною, яку вона із себе вдає, тому навіжений, який вдає генія, завжди має певний шанс, що йому повірять. У сучасному суспільстві з його характерним браком проникливості ця тенденція посилилася, і тому будь-хто, котрий не тільки дотримується певних думок, а й висловлює їх тоном незаперечної переконливості, не так уже

легко втрачає авторитет, хоч би скільки разів виголошували очевидні дурниці.

Пропаганда тоталітарних рухів, що передують тоталітарним режимам і супроводжує їх, незмінно настільки відверта, наскільки й облудна, а кандидати в тоталітарні правителі зазвичай розпочинають кар'єру з вихваляння своїми злочинами в минулому й докладного опису майбутніх.

У привабливості зла та злочину для менталітету черні немає нічого нового. Завжди було істиною, що юрба зустріне «акти насильства захопленим зауваженням: може, це й підло, проте спритно». Найтривожніше в успіхах тоталітаризму – це, скоріше, щира самовідданість його прихильників.

Ідеалізм, безглуздий чи героїчний, завжди походить із певного особистого рішення та переконання й піддається впливові досвіду та аргументам розуму.

Хоча всі політичні угруповання залежать від співвідносної чисельності, тоталітарні рухи залежать від масовості до такої міри, що тоталітарні режими, імовірно, неможливі (навіть за інших сприятливих умов) у державах з відносно малим населенням.

Тільки там, де величезні маси населення надлишкові, або без них можна обійтися, уникаючи згубних наслідків депопуляції, узагалі можливе тоталітарне правління.

Маси об'єднує аж ніяк не усвідомлення спільних інтересів, вони не мають тієї чіткої класової виразності, що знаходить вияв у певних, обмежених і досяжних цілях. Термін «маси» можна використовувати лише там, де ми маємо справу з людьми, яких через їхню кількість, чи байдужість, або через поєднання обох факторів не можна об'єднати в жодну організацію, засновану на спільному інтересі, у політичні партії, органи місцевого самоврядування, організації за фахом або профспілки. Потенційно вони існують у кожній країні, де складають більшість тих численних нейтральних, політично байдужих людей, які ніколи не приєднуються до жодної партії і навряд чи взагалі беруть участь у голосуванні.

Успіх тоталітарних рухів у масах означав кінець двох ілюзій демократично керованих країн загалом та європейських національних держав і їхньої партійної системи зокрема. Перша ілюзія полягала в тому, що народ у своїй більшості брав активну

участь в управлінні, а кожний індивід співчував чи то власній, чи якійсь там іншій партії. На противагу цьому рухи показали, що політично нейтральні та байдужі маси легко можуть стати більшістю в демократично керованій країні, і що демократія функціонувала за правилами, які активно визнавала тільки меншість. Друга демократична ілюзія, спростована тоталітарними рухами, була пов'язана з тим, що ці політично байдужі маси начебто не відіграють жодної ролі, що вони справді нейтральні й утворюють не більш ніж невиразне, відстале тло для політичного життя нації. Тепер рухи зробили очевидним те, що ніколи не був здатний показати жоден орган громадської думки, а саме, що демократична влада тією ж мірою трималася на мовчазному схваленні та терпимості байдужих і невиразних частин населення, як і на виразних і видимих інституціях та організаціях країни.

Байдужість до громадських справ, нейтральність щодо політичних питань самі по собі ще не достатня причина для піднесення тоталітарних рухів.

Маси не успадковують, як натовп, – принаймні в спотвореній формі, моральних норм і життєвих настанов панівного класу, а віддзеркалюють і так чи інакше викривляють норми й настанови щодо суспільних справ й подій усіх класів. Норми поведінки людини з мас зумовлені не тільки й навіть не стільки певним класом, до якого вона колись належала, скільки всепроникними впливами й переконаннями, що мовчазно й невиразно поділяються всіма класами суспільства рівною мірою.

Самозречення в тому значенні, що сам ти нічого не вартий, відчуття власної мізерності вже стали не виявом індивідуального ідеалізму, а масовим явищем.

Масовим рухам передували соціальна атомізація і крайня індивідуалізація, які набагато легше й швидше за соціабельних і неіндивідуалістичних членів традиційних партій приваблювали цілковито неорганізованих людей, типових «неприєднанців», які з індивідуалістичних міркувань завжди відмовлялися визнавати суспільні зв'язки чи обов'язки.

Істина в тому, що маси вирости з уламків дуже атомізованого суспільства, конкурентна структура якого й супутна самотійність індивіда стримувалися лише належністю до класу. Головна риса людини маси – не брутальність та відсталість, а її ізольованість та брак нормальних соціальних відносин.

Тоталітарні рухи – це масові організації атомізованих, ізольованих індивідів. Порівняно з усіма іншими партіями та рухами їхня найхарактерніша зовнішня риса – це вимога від своїх окремих членів тотальної, безумовної та незмінної відданості. Таку вимогу ватажки тоталітарних рухів висувають навіть ще до захоплення влади. Вона, зазвичай, передує тотальній організації країни під їхнім керівництвом і впливає із зазіхань тоталітарних ідеологій на те, що нова організація охопить у належний час увесь рід людський. Проте там, де тоталітарне правління не було підготовлене тоталітарним рухом (а на відміну від нацистської Німеччини, саме так було в Росії), рух має бути організований після цього, й умови для його розвитку треба створювати штучно, щоб тоталітарна відданість – психологічна основа для тотального панування – стала взагалі можливою. Такої відданості можна сподіватися лише від цілком ізольованої людської істоти, яка в разі відсутності будь-яких інших соціальних прихильностей – до сім'ї, друзів, колег зі служби чи навіть просто до знайомих – черпає почуття міцності свого місця у світі виключно зі своєї належності до руху, зі свого членства в партії.

Тотальна відданість можлива лише тоді, коли ідейна вірність позбавлена будь-якого конкретного змісту, з якого могли б природно постати зміни в умонастрої. Тоталітарні рухи, кожний у свій спосіб, зробили все можливе, аби позбутися партійних програм із чітко визначеним конкретним змістом, що їх вони успадкували від раніших, нетоталітарних стадій розвитку. Хоч би якою радикальною була їхня фразеологія, кожна конкретна політична мета, яка не просто проголошує претензії на світове панування, кожна політична програма, що ставить завдання точніші, аніж «ідеологічні питання історичного значення», стає перешкодою тоталітаризму.

Тоталітаризм ніколи не задовольняється правлінням за допомогою зовнішніх засобів, а саме держави та механізму насильства. Завдяки своїй незвичайній ідеології та ролі, призначеної їй у цьому апараті примусу, тоталітаризм винайшов засоби панування над людьми й залякування їх із середини. У цьому значенні він знищує відстань між керівниками та керованими й досягає стану, за якого влада та воля до влади, як ми їх розуміємо, не відіграють жодної ролі, або в кращому випадку – другорядну роль. По суті, тоталітарний вождь є не більше й не менше як

функціонером мас, які він очолює; він зовсім не є особою, котру поглинає жага влади і котра, хоч би там що, нав'язує своє тиранічне свавілля підлеглим. Як звичайного функціонера, його можна замінити в будь-який час, і він так само залежить від «волі» мас, що їх утілює, як маси залежать від нього. Без нього масам бракувало б зовнішнього репрезентування, і вони залишалися б аморфною ордою; вождь без мас – порожнє місце.

Ще більше, ніж безумовна вірність членів тоталітарних рухів і народна підтримка тоталітарних режимів, пригнічує наш розум безперечна привабливість цих рухів для еліти суспільства, а не тільки для елементів черні й суспільстві.

Виразний активізм тоталітарних рухів і те, що вони надавали перевагу тероризму перед усіма іншими формами політичної діяльності, однаково приваблювали інтелектуальну еліту й натовп саме тому, що цей тероризм дуже відрізнявся від тероризму попередніх революційних товариств. Він не був більше справою розрахованої політики, яка вбачала в терористичних актах єдиний засіб усунути певних видатних осіб, котрі через свою політику чи службове становище стали символом придушення.

Інтелектуальна, духовна й художня ініціатива настільки ж небезпечна для тоталітаризму, як і бандитська ініціатива юрби, і обидві вони небезпечніші для нього, ніж проста політична опозиція. Послідовне гоніння будь-якої вищої форми розумової діяльності новими вождями мас впливає з чогось більшого, ніж їхнє природне обурення всім, чого вони не можуть зрозуміти. Тотальне панування не припускає вільної ініціативи в жодній царині життя, жодної діяльності, яка не є цілком передбачуваною. Тоталітаризм при владі обов'язково замінює всі першорядні таланти, незалежно від їхніх симпатій, тими навіженими й дурнями, чий брак розумових і творчих здібностей завжди є найкращою гарантією їхньої вірності.

Тільки юрбу й еліту можна привабити рушійною силою самого тоталітаризму; маси ж треба завойовувати пропагандою.

Давно відомо і часто стверджувалося, що в тоталітарних країнах пропаганда і терор являють собою два боки однієї медалі. Проте це правда лише частково і скрізь, де тоталітаризм має абсолютну владу, він замінює пропаганду ідеологічною обробкою й використовує насильство не стільки для залякування людей (це робиться лише на початкових стадіях, коли ще існує політична

опозиція), скільки для постійного втілення своїх ідеологічних доктрин і своєї брехні щодо практики.

Оскільки тоталітарні рухи існують у світі, який є нетоталітарним, їм доводиться вдаватися до того, що ми звично називаємо пропагандою. Але така пропаганда завжди спрямована назовні – чи це буде нетоталітарна верства населення вдома, чи нетоталітарні країни за кордоном. Ця зовнішня сфера, на яку розрахована тоталітарна пропаганда, може дуже варіюватися; навіть після захоплення влади тоталітарна пропаганда може спрямовуватися на ту частину власного населення, чие пристосування до нового життя не супроводжувалося достатньою ідеологічною обробкою.

Мета тоталітарного панування – це, в основному, обмеження застосування пропагандистських методів виключно сферою своєї зовнішньої політики або закордонними відділеннями руху, щоб постачати їм придатний матеріал. В усіх випадках, коли тоталітарна ідеологічна обробка всередині країни заходить у суперечність із лінією пропаганди, призначеної для закордону (як сталося в Росії під час війни, але не тоді, коли Сталін уклав альянс із Гітлером, а коли війна з Гітлером призвела його до табору демократії), усередині країни пропаганда пояснюється як «тимчасовий тактичний маневр». Наскільки це можливо, відмінність між ідеологічною доктриною для посвячених членів руху, які вже не потребують пропаганди, і справжньою пропагандою, призначеною для зовнішнього світу, запроваджується вже тоді, коли сам рух ще не прийшов до влади. Взаємозв'язок між пропагандою та ідеологічною обробкою залежить, з одного боку, від розмаху руху, а з другого – від зовнішнього тиску. Чим менший рух, тим більше зусиль він витрачає на просту пропаганду; чим більший тиск на тоталітарні режими з боку зовнішнього світу – тиск, який неможливо цілком ігнорувати навіть за залізною завісою, – тим активніше тоталітарні диктатори використовуватимуть пропаганду. Суть у тому, що необхідність у пропаганді завжди диктується зовнішнім світом, і що самі рухи насправді не пропагують, а провадять ідеологічну обробку. І навпаки, ідеологічна обробка, яка неминуче пов'язана з терором, зростає пропорційно силі руху чи ізоляції тоталітарного уряду, його захищеності від зовнішнього втручання.

Звичайно, пропаганда – це невід’ємна частина «психологічної війни», але терор – щось більше. Тоталітарні режими продовжують використовувати терор навіть тоді, коли їхньої психологічної мети досягнуто – саме справжній жах панує над цілковито підкореним населенням.

Пропаганда, інакше кажучи, – це єдине і, можливо, найважливіше знаряддя тоталітаризму для спілкування з нетоталітарним світом; терор, навпаки, – це сама суть цієї форми правління. Його існування так само мало залежить від психологічних чи інших суб’єктивних чинників, як існування законів у конституційній державі залежить від кількості людей, що порушують їх. Тоталітарна пропаганда підняла ідеологічну науковість і свою техніку робити заяви у вигляді пророцтв до висот ефективності методу й абсурдності змісту, тому що, з погляду демагогії, навряд чи існує кращий спосіб уникнути дискусій, ніж звільнити аргументи від перевірки сьогоденням і стверджувати, що тільки майбутнє зможе розкрити їх переваги.

Тоталітарні рухи використовують соціалізм і расизм, вихолощуючи з них утилітарний зміст, інтереси класу чи нації. Форма безпомилкового провіщення, у якій ці поняття були представлені, стала важливішою за їх зміст. Головною характеристикою вождя мас стала безмежна непогрішимість; він ніколи не міг помилитися. Більше того, засновок непогрішимості ґрунтувався не стільки на вищому інтелекті, скільки на правильній інтерпретації сутнісних сил в історії чи природі, сил, хибність яких не здатні довести ні поразка, ні руїна, бо їм призначено виявити себе через дуже тривалий час. При владі вожді мас мають лише один клопіт, який переважає всі утилітарні міркування: домогтися, щоб їхні пророкування справдилися.

Маси, на відміну від класів, бажають перемоги й успіху як таких, у найабстрактнішій формі; вони не пов’язані тими особливими колективними інтересами, які вони б відчували істотними для свого власного виживання як групи і тому могли б обстоювати навіть перед обличчям переважних сил. Для них важливіші перемога, безвідносна до справи, й успіх, безвідносний до підприємства, ніж якась конкретна справа, здатна виявитися переможною, чи конкретне підприємство, що може виявитися успішним.

Головний недолік тоталітарної пропаганди полягає в тому, що вона не може цілком задовольнити потяг мас до цілковито стабільного, зрозумілого й передбачуваного світу без серйозного конфлікту зі здоровим глуздом.

Інакше кажучи, хоча й правда, що маси охоплює бажання втекти від реальності, тому що через свою, по суті, безпритульність вони більше не в змозі терпіти її випадкові, незрозумілі прояви, правда й те, що їхня туга за вигадкою має певний зв'язок із тими здібностями людського розуму, структурна тривкість яких вища за просту випадковість. Відхід мас від реальності – це звинувачення проти світу, в якому вони змушені жити, і в якому вони жити не можуть, оскільки ним оволоділа випадковість, і людські істоти вимагають постійного перетворення хаотичних і випадкових умов на штучний різновид відносної сталості. Повстання мас проти «реалізму», здорового глузду і всіх «правдоподібностей світу» (Берк) було наслідком їх атомізації, втрати ними соціального статусу разом із цілим сектором громадських стосунків, у рамках яких тільки й можливий здоровий глузд. У їхній ситуації духовної та соціальної безпритульності розважливе міркування про взаємозалежність довільного і планованого, випадкового й необхідного перестало діяти. Тоталітарна пропаганда може жорстоко поглумитися над здоровим глуздом тільки там, де він утратив свою чинність. Перед альтернативою наразитися на зростання анархії та цілковиту довільність занепаду чи схилитися перед найжорсткішою, твердою, фантастично вигаданою тривкістю ідеології маси з більшою ймовірністю завжди оберуть останнє і будуть готові платити за це особистими жертвами. І не тому, що вони нерозумні чи слабкі, а тому, що в загальній катастрофі цей вибір гарантує їм мінімум самоповаги.

Перед тим, як тоталітарні рухи захоплюють владу й облаштовують світ відповідно до своїх доктрин, вони створюють цілий брехливий світ без суперечностей, що більш відповідає потребам людського розуму, ніж сама реальність. У цьому світі завдяки самій лише уяві знекорінені маси могли почуватися як удома й позбутися нескінченних потрясінь, що їх реальне життя і реальний досвід завдають людям і їхнім сподіванням. Сила тоталітарної пропаганди (ще до того, як рухи набувають можливості опустити залізні завіси, щоб перешкодити будь-кому порушувати навіть найменшими натяками на реальність мертвий

спокій цілковито уявного світу) полягає в її здатності відтинати маси від реального світу. Єдине, що реальний світ ще пропонує розумінню роз'єднаних і розпорошуваних мас, яких кожен удар лихої долі робить ще довірливішими, – це так звані прогалини, тобто питання, яких не наслідуються обговорювати привселюдно, або чутки, яких не наважуються спростовувати, тому що вони б'ють, хай навіть перебільшеним і перекрученим способом, у болоче місце.

Істинною метою тоталітарної пропаганди є не переконання, а організація – «нагромадження влади без володіння засобами насильства». На шляху до цієї мети оригінальність ідеологічного змісту можна вважати тільки зайвою перешкодою.

Тоталітарних вождів і диктаторів вирізняє, скоріше, невибаглива й прямодушна доцільність, з якою вони добирають ті елементи з існуючих ідеологій, що найкраще пасують до ролі підвалин іншого, цілком вигаданого світу.

Форми тоталітарної організації, на відміну від свого ідеологічного змісту і пропагандистських гасел, цілковито нові. Вони призначені для втілення пропагандистської брехні руху, що обертається навколо центральної вигадки у реальну дійсність, для побудови, навіть за нетоталітарних умов, такого суспільства, члени якого діяли б і реагували відповідно до правил вигаданого світу.

Так званий «принцип вождізму» сам по собі нетоталітарний. Він увібрав у себе певні риси з авторитаризму і військової диктатури, що багато в чому спричинилося до затушовування й применшування суто тоталітарного феномена. Якби функціонери, призначені згори, мали реальну владу й відповідальність, ми мали б справу з ієрархічною структурою, у якій авторитет і влада делегуються й підлягають законам. Багато в чому це справедливо щодо організації війська і військової диктатури, що ґрунтується на зразку першої; там абсолютна сила наказу згори донизу й абсолютна підлеглість знизу догори відповідають ситуації крайньої небезпеки у бою, і саме тому вони не є тоталітарними. Ієрархічно організований ланцюг наказів означає, що влада командувача залежить від усієї ієрархічної системи, в якій він діє. Будь-яка ієрархія, незалежно від того, наскільки авторитарна вона у своєму напрямку, і будь-який ланцюг наказів, незалежно від того, наскільки зміст наказів свавільний чи диктаторський, тяжіють до стабілізації і обмежили б тотальну владу вождя тоталітарного.

Організоване насильство для руху є найдієвішою захисною стіною, що оточують його фіктивний світ. «Реальність» цього світу доводиться, коли член руху боїться його залишити більше, ніж наслідків своєї співучасті в незаконних діях, і почувається в більшій безпеці як член руху, ніж як його супротивник. Це почуття безпеки, що є результатом організованого насильства, за допомогою якого елітні формування охороняють членів партії від зовнішнього світу, настільки ж важливе для цілісності фіктивного світу організації, як і почуття страху перед її терором.

Позиція Вождя може бути убезпечена від хаотичних дворцевих переворотів не через його вищу обдарованість, щодо якої люди з його близького оточення часто не мають великих ілюзій, а через щире й відчутне переконання цієї людини в тому, що без неї все негайно буде втрачено.

Вище завдання Вождя полягає в уособленні подвійної функції, властивої кожному шаблеві руху, – виступати як магічний захист останнього від зовнішнього світу і, водночас, слугувати містком, яким рух сполучений із цим світом. Вождь представляє рух у спосіб, яким цілковито відрізняється від усіх звичайних партійних лідерів; він вимагає особистої відповідальності за кожен дію – подвиг чи злочин, – вчинену будь-яким членом партії чи функціонером у межах його посадових обов'язків. Ця тотальна відповідальність є найважливішим організаційним аспектом так званого принципу вождізму, відповідно до якого будь-який функціонер не просто призначений Вождем, а є його ходячим утіленням, і кожний наказ при цьому, як вважається, виходить з одного-єдиного всюдисущого джерела. Це повне ототожнення вождя з кожним призначеним підвождем і ця монополія на відповідальність за все, що відбувається, також виступають найвиразнішими ознаками вирішальної відмінності тоталітарного вождя від звичайного диктатора чи деспота. Тиран ніколи б не став ототожнювати себе зі своїми підлеглими, не кажучи вже про відповідальність за кожен їхню дію; він може використовувати їх для жертвоприношення й охоче критикувати, аби вберегтися від гніву народу, але завжди зберігатиме цілковиту дистанцію від усіх своїх підлеглих і усіх своїх підданих. Вождь, навпаки, не може допустити критики своїх підлеглих, тому що вони завжди діють від його імені; якщо він хоче виправити власні помилки, то повинен ліквідувати тих, хто втілював їх у життя; якщо він хоче

звинуватити у своїх помилках інших, то повинен убити їх. Адже всередині цієї організаційної структури помилка могла б бути тільки наслідком омани: втілення особи вождя самозванством.

Перебуваючи в центрі руху, Вождь може діяти так, начебто він перебуває над ним. Тому цілком зрозуміло, чому сторонні люди в тих випадках, коли змушені мати справу з тоталітарними рухами чи урядами, знову й знову покладають свої надії на особисту розмову із самим Вождем (хоча й цілком марно). Справжня таємниця тоталітарного Вождя криється в організації, що дає йому можливість перебрати загальну відповідальність за всі злочини, скоєні елітними формуваннями руху і вимагати водночас щирої, наївної поваги з боку найпростодушніших попутників.

Усю ієрархічну структуру тоталітарних рухів – від наївних попутників до членів партії, елітних формувань, найближчого оточення Вождя й самого Вождя – можна описати в категоріях курйозно мінливої суміші довірливості й цинізму, з якою кожен член руху, залежно від його рангу і становища в ньому, має реагувати на мінливі брехливі твердження вождів за незмінної центральної ідеологічної фікції руху.

Тоталітарні вожді мас будували свою пропаганду на правильному психологічному засновку, що за таких обставин можна змусити людей якогось дня повірити в найфантастичніші твердження й сподіватися, що коли завтра вони дістануть неспростовний доказ брехливості цих тверджень, то знайдуть заспокоєння в цинізмі; замість того, щоб покинути облудних вождів, вони запевнятимуть, що весь цей час знали, що ті твердження – брехня, і захоплюватимуться вождями через їхню вищу тактичну кмітливість.

Вождь завжди має рацію у своїх діях, і через те, що вони сплановуються на сторіччя вперед, остаточна перевірка його діянь виноситься поза межі життєвого досвіду сучасників.

Боротьбу за тотальне панування над цілим населенням землі, усунення будь-якої конкурентної нетоталітарної реальності закладено в самих тоталітарних режимах; якщо вони не прагнуть до глобального панування як кінцевої мети, то скоріш за все втратять і ту владу, яку змогли вже захопити. Навіть над єдиним індивідом можна абсолютно й надійно панувати лише за умов глобального тоталітаризму. Отже, прихід до влади означає, насамперед, заснування офіційного й офіційно визнаного органу управління для

руху (або його філій у випадку держав-сателітів) і набуття своєрідної лабораторії для експериментування з дійсністю або, скоріше, проти неї, для експериментування в галузі організації народу відповідно до кінцевої мети, що нехтує індивідуальністю та національністю, за умов явно не досить сприятливих, проте достатніх для досягнення важливих часткових результатів. Тоталітаризм при владі використовує державну адміністрацію для досягнення своєї далекосяжної мети світового завоювання і спрямування усіх гілок руху; він засновує таємну поліцію як виконавця й охоронця його внутрішнього експерименту з постійного перетворення дійсності на фікцію. Кінець кінцем, він створює концентраційні табори як спеціальні лабораторії для здійснення експерименту з тотального панування.

Єдине правило, щодо якого може бути певен кожен у тоталітарній державі, полягає в тому, що чим урядові відомства помітніші, тим меншою владою їх наділено, і чим менше відомо про існування якоїсь інституції, тим більш владною вона, зрештою, виявиться.

Як чужоземний завойовник, тоталітарний диктатор розглядає природні й промислові багатства кожної країни, разом із власними, як джерело здобичі й засіб підготовки наступного кроку агресивної експансії. Оскільки економіка систематичного грабунку здійснюється в інтересах руху, а не нації, то жоден народ і жодна територія в ролі потенційного споживача благ не може визначити рівень насичення для цього процесу. Тоталітарний диктатор схожий на чужоземного завойовника, який прийшов нізвідки, а від його грабунку, схоже, не має користі ніхто. Розподіл здобичі розрахований не на зміцнення економіки власної країни, а тільки як тимчасовий тактичний маневр.

У тоталітарних режимах турбує не їхнє особливо безпощадне вправління з політикою сили, а те, що за їхньою політикою криється цілком нова й безпрецедентна концепція влади, так само, як за їхньою *Realpolitik* криється цілком нова й безпрецедентна концепція реальності. Цілковите нехтування прямими наслідками, а не безпощадність; знекорінення й нехтування національними інтересами, а не націоналізм; презирство до утилітарних мотивів, а не безоглядне переслідування власних інтересів; «ідеалізм», тобто непохитна віра в ідеологічний вигаданий світ, а не жадоба влади, – усе це привнесло до міжнародної політики новий і більш

дестабілізуючий елемент, ніж це спромоглася б вчинити проста агресивність.

Запровадження поняття «об'єктивного ворога» значно важливіше для функціонування тоталітарних режимів, ніж ідеологічна дефініція відповідних категорій. Якби йшлося лише про ненависть до євреїв чи буржуазії, – тоталітарні режими могли б, здійснивши один колосальний злочин, повернутися до звичайн нормального життя й урядування. Як ми знаємо, відбувається зворотне. Категорія об'єктивних ворогів переживає перших, ідеологічно визначених ворогів руху; відповідно до нових обставин виявляються нові об'єктивні вороги.

Тотальне панування, яке прагне організувати нескінченні множини й розмаїття людських істот так, ніби все людство є тільки одним індивідом, можливе лише в тому разі, якщо будь-яку і кожному особу вдасться звести до незмінюваної тотожності реакцій, так що кожному таку сукупність реакцій можна буде довільно замінити будь-якою іншою. Проблема полягає в тому, аби витворити щось неіснуюче, а саме – рід людських істот, що нагадує інші види тварин, єдина «свобода» яких полягала б у «збереженні виду». Тоталітарне панування прагне досягти своєї мети як шляхом ідеологічної обробки елітних формувань, так і шляхом абсолютного терору в таборах. Звірства, для вчинення яких використовуються елітні формування, стають, так би мовити, практичним застосуванням ідеологічної обробки – пробним каменем, на якому остання повинна виправдати себе, – тоді як жахливе видовище самих таборів має надати «теоретичне» підтвердження ідеології.

Друкується за: Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт ; [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2002. – С. 355–533.